

УДК 903.2:001.55

ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТИ 2 У БЕРНАРДИНСЬКОМУ КОСТЕЛІ В ДУБНІ

Віра ГУПАЛО

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Відділ археології

Статтю присвячено результатам дослідження гробівця, виявленого під підлогою бернардинського костелу в Дубні. Встановлено, що усипальниця містила тринадцять тілопокладень, поміщених у дерев'яних домовинах. Усі поховання зазнали профанації. Виявлено нечисленний речовий матеріал (рештки одягу, фрагмент піхв шаблі-карабелі, особисті предмети християнського культу), які датуються другою половиною XVIII ст.

Ключові слова: костел, гробовець, поховання, домовина, крипта, дослідження, тілопокладення.

Під час ремонтно-будівельних робіт 2002 р. в Свято-Миколаївському кафедральному соборі (колишній бернардинський костел Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії) у Дубні в північно-західній ділянці молільної зали, у північній наві виникла необхідність зняти плитку долівки, де було виявлено гробівець. Вхід у нього був раніше відкритий і знаходився під шаром будівельного сміття товщиною 20 см.

Дослідження зазначеної вище поховальної пам'ятки, позначеної умовно як крипта 2 (рис. 1), стало продовженням планомірного вивчення бернардинського костелу, що проводилося впродовж 1995, 1997, 2000 рр.¹

* * *

Отвір у крипту на рівні підлоги храму мав ширину 1,04 м, довжину 1,20 м. Пролом було зроблено у вигляді вузького лазу (ширина – 0,44 м, довжина – 0,60 м) на північному схилі дуги склепіння. Південно-східний край пролому знаходився на відстані 1,50 м на захід і 2,18 м на північ від північно-західної колони костелу.

Стратиграфія. Крипта 2 була заповнена будівельним і побутовим сміттям, нашарування якого нерівномірно залягали над похованнями, що також проникло аж до рівня долівки гробівця. Найпотужніший (0,50 м) насип відзначено у північній частині об'єкту, ближче до пролому. Будівельне сміття, що складалося з уламків цегли та деревини, каміння-пісковику, чорнозему, подрібнених грудок вапняного розчину і було перемішане із побутовим сміттям, у складі якого виступали численні фрагменти сучасних

ялинкових оздоб, поліетиленової плівки, скляних пляшок, тощо. Цей засип вибирали горизонтальними шарами товщиною 10 см.

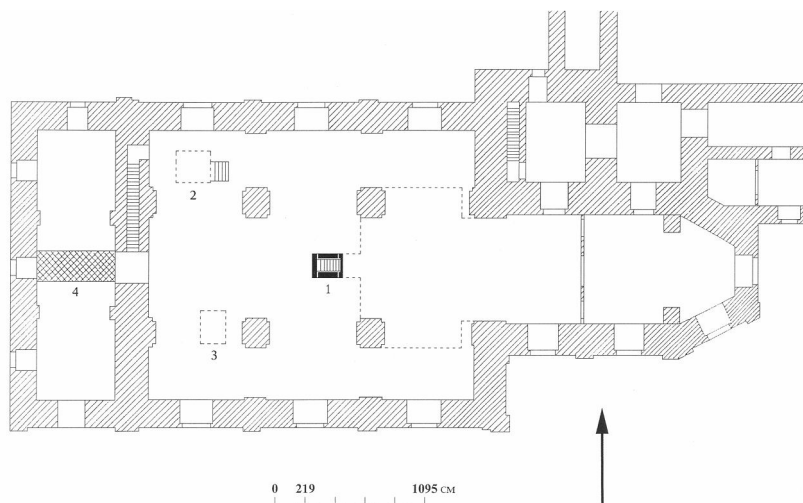

Рис. 1. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план з 1865 р. Умовні позначення: 1 – крипта 1, розкопки 1995, 1997, 2000 рр.; 2 – крипта 2, розкопки 2002 р.; 3 – крипта 3, розкопки 2005 р.; 4 – розкоп 1/2003 р.

Fig. 1. Dubno. Bernardynian Catholic church. General plan from 1865. Conventional marks: 1 – crypt; 2 – area, excavated in 1995, 1997, 2000; 2 – crypt 2, area, excavated in 2002; 3 – crypt 3, area, excavated in 2005; 4 – excavated area1, researched in 2003.

Крипта 2 містила залишки зруйнованих поховань у розбитих дерев'яних домовинах. Згідно стратиграфії залягання решток трун виділено три рівні поховань.

1-й рівень поховань (гл. 0,53–0,90 м). На глибині 0,53 м від кульмінації склепіння зафіксовано залишки спрофанованих поховань. Вздовж північної стіни гробівця знаходилися лише дрібні уламки вузьких напівзотлілих дошок, які залягали у суцільному шарі згарища. Тут відзначено перемішані і розрізнені рештки останків двох осіб. Ближче до східної стіни поховальної камери знаходилося скупчення кісток (у тому числі фрагмент черепа) дитини та частина маленької домовини; ближче до західної стіни – розрізнені кістки дорослої людини. Нагромадження дошок від домовин простежено у південній частині поховальної камери, особливо вздовж південної стіни. Середня частина поховальної камери не містила слідів тілопокладення. Натомість, у нагромадженні дошок під південною стіною вдалося розрізнити уламки кількох домовин в яких були розкидані кістки. Очевидно, поховання, котрі стояли посередині поховальної камери, скинули під південну стіну. Таким чином вдалося розрізнити рештки щонайменше чотирьох осіб.

Поховання 1. Під скупченням розбитих і струхлявілих домовин вздовж південної стіни зафіксовано залишки останків (кістки ключиць та чотири хребці). З ними пов'язуються рештки домовини, в тому числі дошка, оббита

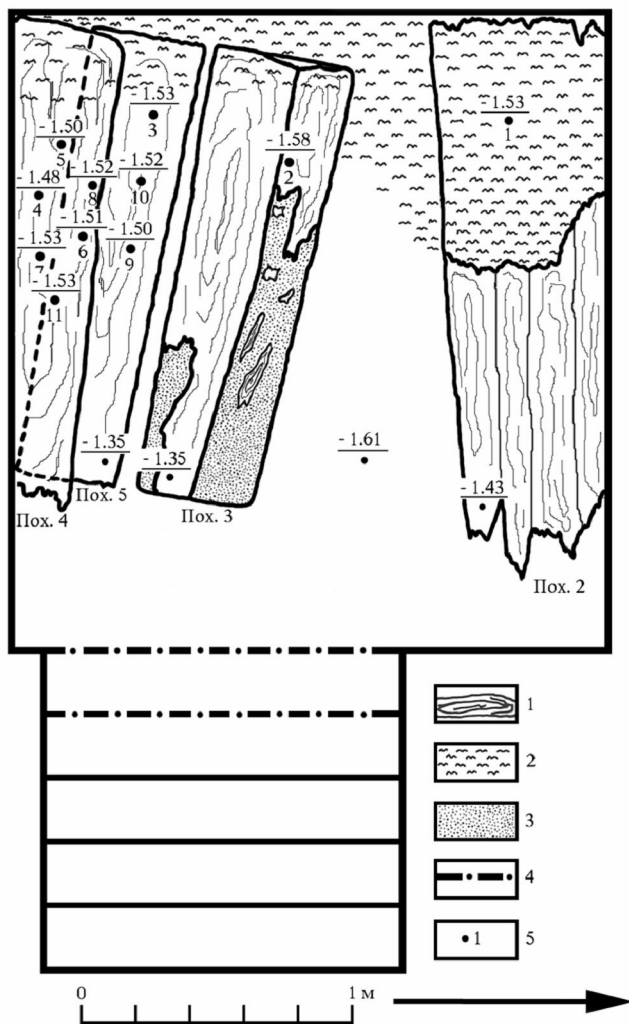

Рис. 2. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Рівень 3 (гл. 1,35–1,61 м). Умовні позначення. Стратиграфія: 1 – дерево, 2 – вугілля, 3 – будівельне сміття, 4 – стіна-перегородка, 5 – знахідки. Знахідки: 1–3 – парамани, 4–5, 10 – великі гудзики від жустокора, 6–9 – маленькі гудзики від вести, 11 – окуття піхв.

Fig. 2. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. Level 3 (depth 1,35–1,61 m). Conventional marks. Stratigraphy: 1 – wood; 2 – coal, 3 – building trash; 4 – wall; 5 – finds. Material: 1–3 – paramans; 4–5, 10 – big buttons from zhustokor; 6–9 – little buttons from vesta; 11 – fragment of sheath.

ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТИ 2 У БЕРНАРДИНСЬКОМУ КОСТЕЛІ

шовковою тканиною, на якій лежали кістки. В області верхньої частини грудної клітки виявлено залишки парамана, який передано на реставрацію.

2-й рівень поховань (гл. 0,90–1,35 м). Під похованнями першого рівня зафіксовано потрощені дошки домовин, які залягали по усій поверхні поховальної камери. Серед них траплялись кістки, що були розкидані по крипті. Жоден фрагмент останків не зберігав анатомічного порядку. Шар згарища під північною стіною на цьому рівні був більш виражений і щільний.

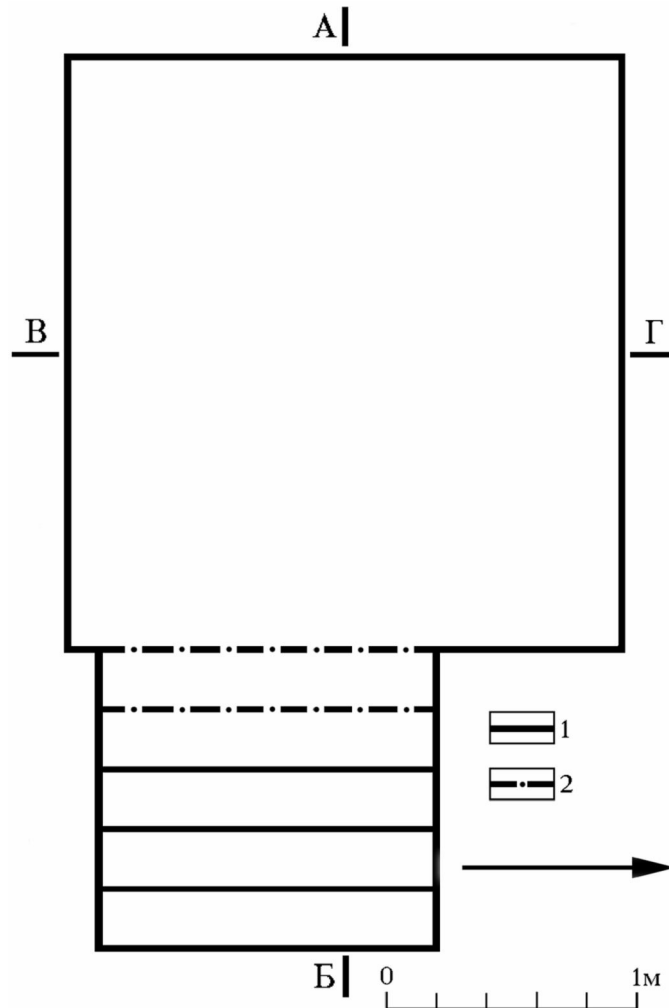

Рис. 3. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Загальний план. Умовні позначення: 1 – цегляна кладка, 2 – стіна-перегородка.

Fig. 3. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. General plan. Conventional marks: 1 – brick construction; 2 – wall.

У ньому відзначено окремі кальциновані фрагменти трубчастих кісток. Усе це ще містило залишки будівельного сміття, яке проникло з верхнього шару. Під південною стіною простежено завал дошок, які займали майже половину поховальної камери, охоплюючи поверхню 2,10–2,40 м в довжину та 0,90 м в ширину. Це були уламки від різних домовин, серед яких було багато розрізаних і потрошених кісток. Вражала та обставина, що, як і на першому рівні, так і на другому були відсутні черепи.

3-й рівень поховань (гл. 1,35–1,61 м). На глибині 1,35–1,53 м (від кульмінації склепіння) простежено кілька розбитих, однак розташованих *in situ* домовин (рис. 2).

Поховання 2. Під північною стіною надалі фіксувалися інтенсивні сліди згарища, у якому виявлено залишки напівзгорілого поховання – дошки домовини та кістки. Найпотужніша дія вогню відзначена у верхній частині домовини. Напівзгоріле віко труни в умовах тління останків буквально спресувало рештки тканини (оббивки, одягу) до тонкого прошарку. Домовина мала довжину 193 см, ширину в голові – 63 см, в ногах – 53 см (рис. 2). Труна з залишками бронзових тасьм щільно прилягала до північної стіни поховальної камери. У домовині виявлено рештки тілопокладення. Череп зберігся без нижньої щелепи. Кістки черепа під дією вогню набули чорного кольору. Анатомічна цілісність верхньої частини кістяка була порушена. У місці грудної клітки відзначено численні фрагменти дрібних кальцинованих кісток, що були перемішані з напівобгорілими та трухлявими уламками. Серед цих кісток на глибині 1,53 м виявлено рештки парамана зі слідами дії вогню (рис. 2, 1; 5).

Нижня частина кістяка збереглася в анатомічному порядку. Зафіксовані рештки одягу свідчать, що небіжчик був одягнений у жупан (виріб передано на реставрацію). Під останками відзначено залишки шовкової оббивки на нижній дошці домовини та шар зілля, яким вистелили труну.

Домовина була установа на чотирьох цеглинах, покладених пласко на глиняну долівку. У середній частині поховальної камери сліди поховання відсутні.

Поховання 3. Під південною стіною поховальної камери знаходилося нагромадження дошок, які походили від двох різних домовин. Біля цього скупчення на відстані 0,27 м (в головах) і 0,53 м (в ногах), ближче до осі поховальної камери знаходилася ціла домовина. Труна стояла трохи скісно по відношенню до стін камери: правий верхній наріжчик знаходився на відстані 1,23 м від південної і 0,19 м від західної стін; правий нижній наріжчик – на відстані 0,90 м від південної стіни. Довжина домовини становила 173 см, ширина в головах – 53 см, в ногах – 43 см. Збереглося віко труни (рис. 2). У головах воно було проламане у середину, а в ногах – сильно потрошене до утворення дрібних трісок. Краї домовини були оббиті бронзовою стрічкою, яка збереглася у дрібних фрагментах. Під віком у труні знаходилися останки,

анатомічний порядок яких простежено лише в області верхньої частини кистяка: непорушно залягали хребці, ребра, тазові кістки. Решта кісток були зміщені та перемішані; череп лежав на властивому місці, але також перевернений. Поховання належало літній жінці. Небіжка була вбрана у сукню. Одяг зберігся фрагментарно, у вигляді перемішаних із кістками клаптиків тканини. В області грудної клітки виявлено рештки парамана (рис. 2, 2). Знахідка передана на реставрацію.

Збережені залишки одягу і, особливо, характер їх залягання свідчать, що вони вже були “оглянуті” раніше і в результаті цього їх первісне місце залягання зруйноване. Відсутність цеглин під домовиною, вказує, що вона стояла просто на глиняній долівці.

Поховання 4–5. В результаті обстеження скупчення дошок під південною стіною крипти встановлено, що вони походять від двох домовин, верхня з яких була скинута на нижню. При цьому верхню труну, повністю розбиту, помістили на нижню, у якій попередньо розбили віко (рис. 2). В результаті останки з верхньої домовини (позначені як поховання 4) висипались на рештки з нижньої домовини (поховання 5), які, звісно, також були порушені. Таким чином, кістки обох поховань були перемішані (наприклад, нижні та верхні кінцівки, тазові кістки, ребра).

Останки поховання 4 знаходилися у труні, шестикутне (у поперечному перерізі) віко якої, було збите з вузьких дошок. Кожну дошку по периметру оздоблювали бронзові цвяшки та тасьми; поперечна дошка домовини містила зображення т.зв. “кавалерського” хреста, викладеного такими ж цвяшками. З цим похованням пов’язані залишки одягу у вигляді дрібних клаптиків тканини, що залягали поміж розрізаних кісток (рис. 2, 4–5, 10, 6–9; 6; 7, 1–7).

Поховання 5 знаходилося у домовині, котра залягала на своєму первісному місці (рис. 2). Довжина труни сягала 173 см, ширина – 43 см та – 32 см. Торець в ногах містив викладене цвяшками зображення монограми імені Марії, а торець в голові – монограми імені Ісуса. У цьому похованні у непорушному стані залишився лише уклад грудної клітки, під якими зафіксовано фрагменти жупана та залишки парамана (рис. 2, 3). Знахідки передана на реставрацію.

До цього поховання належав череп, котрий лежав згідно анатомічного порядку. Кістки черепа дуже потемніли і були майже чорного кольору. В області тім’я, на площині між точками *bregma-stephanion-lakrimale* зафіксовано отвір з нерівними краями діаметром до 5 см. Навколо отвору простежено відшарування кісткової тканини видовженої форми, що дуже подібне до сколювання.

З одним із вище згаданих поховань 4–5 пов’язана знахідка залізного окуття піхв шаблі. Аналіз стратиграфії заповнення домовини поховання 5 не дозволяє чіткіше визначитися щодо власника, оскільки окуття знаходилося серед розрізненого та перемішаного матеріалу (рис. 2, 11; 7, 8). До окуття

належали фрагменти від шкіряних піхв, залишки яких у вигляді дрібних клаптиків чорної шкіри були розкидані серед заповнення домовини поховання 5. Не підлягає сумніву, що грабіжники, які свого часу проникли у крипту, забрали шаблю, а напівзотлілими піхвами знехтували.

Домовина поховання 5, як і поховання 2, стояла на цеглинах.

Після зняття дошок трун здійснено контрольну зачистку первісної долівки крипти, яка виступила у вигляді материкової глини світло-бежевого кольору.

Конструкція крипти 2. Гробівець у плані мав прямокутну форму з дугоподібним склепінням (рис. 3–4). Його довжина становила 2,44 м по осі захід-схід, ширина – 2,20 м по осі північ-південь; висота у точці кульмінації склепіння – 1,61 м, при стінах – 1,08 м (рис. 4). Східна стіна поховальної камери збереглася лише у прилеглому до склепіння фрагменті, решту – розбили робітники (не викликає сумніву, що у пошуках скарбів). Вхід у крипту шириною 1,28 м знаходився зі східної сторони; отвір було влаштовано на відстані 0,76 м від північної і 0,12 м від південної стіни. Вхід у гробівець мав вигляд коридорчика з коротким дугоподібним склепінням і був розміщений не по осі поховальної камери, а з деяким зміщенням на південь. Склепіння входу обривається на відстані 0,25 м від стіни поховальної камери. Тут зафіксовано нижню сходинку; усього їх чотири. Висота сходин 27 см, ширина 25 см. Перша (верхня) сходинка залягала на глибині 0,75–0,85 м від сучасного рівня підлоги костелу. Враховуючи параметри сходинок, отвір входу у крипту на рівні денної поверхні підлоги храму становив 1,00?1,28 м (рис. 3–4).

Траншеї, закладені вздовж стін гробівця, засвідчили, що стіни усипальниці були викладені без фундаменту просто на материковій глині.

Отже, для спорудження крипти у відповідний час у костелі розібрали плитчасту підлогу і викопали котлован. Не закладаючи фундаменту усипальницю збудували із цегли, перший ряд якої уклали просто на материк. У нашаруваннях сірого ґрунту (культурного шару), що залягав над материком, вирубали сходинки, на які виклали цеглини у чотири ряди.

Періодизація об'єктів. На підставі вивчення стратиграфічних особливостей залягання решток розбитих домовин та розрізаних останків встановлено порядок черги здійснення поховань, а також відтворено загальну картину профанації останніх.

Крипта 2, влаштована у північній наві костелу, по відношенню до будівлі храму є, по-перше, впускною, по-друге, пізнішого походження порівняно з головним підвітарним гробівцем (рис. 1).

Усі поховання були розташовані по осі крипти, головами на захід. Домовини у гробівці встановили у три яруси по чотири труни у кожному. В останньому, верхньому ярусі за рахунок кульмінації дуги склепіння (висотою в 0,53 м) помістилось ще тринадцяте дитяче поховання. Таким чином,

ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТИ 2 У БЕРНАРДИНСЬКОМУ КОСТЕЛІ

усипальниця була заповнена на усю висоту. Після цього вхід у поховальну камеру замурували стіною-перегородкою (в одну цеглу) на ширину склепіння коридорчика (рис. 4); отвір на рівні підлоги костелу остаточно засипали добре втрамбованою материковою глиною.

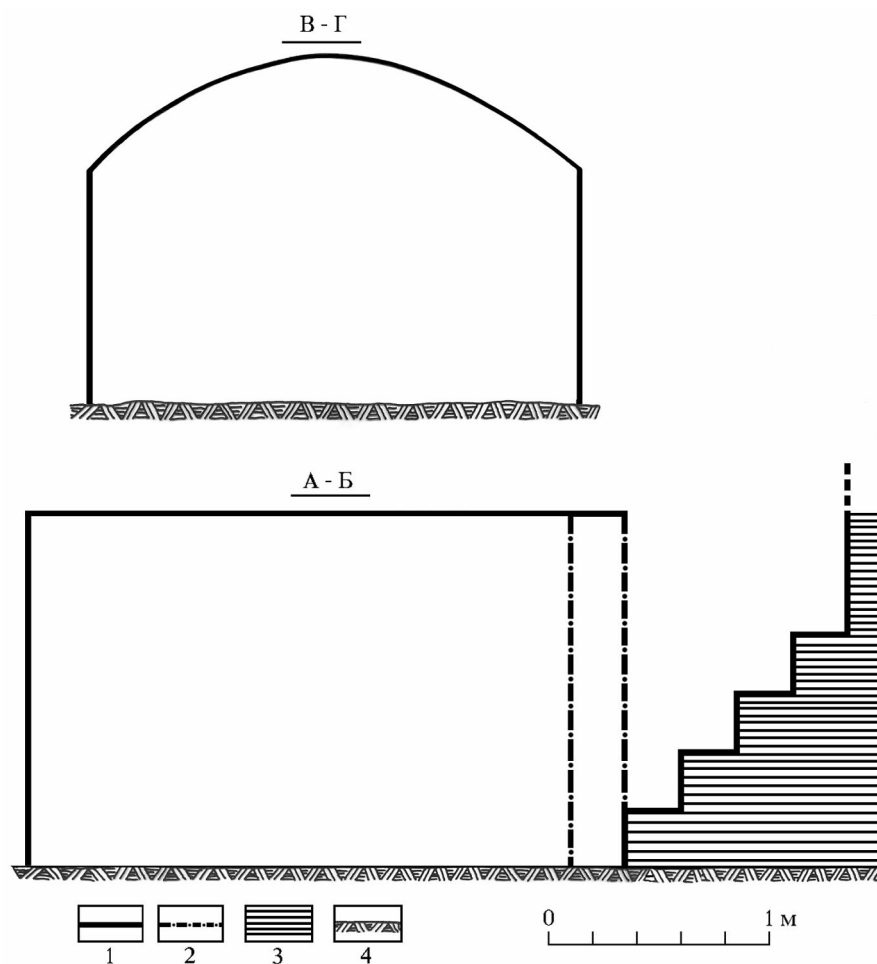

Рис. 4. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Поздовжній (А-Б) та поперечний (В-Г) перерізи. Умовні позначення: 1 – цегляна кладка, 2 – стіна-перегородка, 3 – сірий ґрунт культурного шару, 4 – материк.

Fig. 4. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. Longitudinal (A-B) and transversal (B-Г) cuts. Conventional marks: 1 – brick construction; 2 – wall; 3 – gray soil (cultural layer); 4 – main land.

Щодо вторинного, грабіжницького отвору у крипті 2, то її заповнення сучасним побутовим сміттям яскраво свідчить про час, коли усипальниця була відкрита. Через отвір у склепінні грабіжники проникли у гробівцець, освітлюючи поховальну камеру смолоскипами. Оглядаючи і розбиваючи

домовини розчистили собі місце посередині крипти. Потім обстежили північну частину поховальної камери, перекидаючи звідти рештки домовин і останків на вже пограбовані і розбиті домовини під південною стіною. Вибираючись із крипти грабіжники залишили під північною стіною смолоскип, від якого зайнялася частина дошок та останків. Судячи з того, що згоріло далеко не все, навіть в епіцентрі цього вогнища, отвір у крипту був лише нашвидкоруч чимось закладений, оскільки вогонь горів доки залишався кисень у камері. Згодом крипту перетворили у сміттєзвалище.

Аналіз та датування речового матеріалу. Для усіх знахідок, виявлених у крипті 2, притаманний фрагментарний стан збереження, який був обумовлений як впливом часу, так і профанацією останків. Значний ступінь знищення предметів став на перешкоді їх можливої реставрації та музеєфікації. У зв'язку з цим фіксація частини найбільш пошкоджених артефактів полягала у виконанні їх фотографій та рисунків. Окремі труднощі були пов'язані із реставрацією викопних тканин. Передані на постійне зберігання у фонди Державного історико-культурного заповідника у м. Дубні речі із шовкових тканин, з технічних причин, продовжують чекати своєї черги на проведення профілактики їх консервації.

Труни. У гробівці відзначено три поперечні дошки домовин, що містили на своїй зовнішній поверхні зображення, вибиті бронзовими цвяшками. Ці предмети з огляду на значну порохняву деревини, не підлягали реставрації.

У труни поховання 4 була оздоблена лише дошка в ногах. Вона (як і дві інші) мала форму переверненої трапеції розмірами 48?20?17,5 см. Цвяшками з округлими капелюшками на дошці було вибито рівнораменний хрест з розширеними кінцями. Це так званий “кавалерський хрест”, або хрест святого Бенедикта. Серед поховального інвентарю відомі деволюціоналії із зображенням аналогічного хреста. Вони були двох різновидів: у формі медальйонів (овальних, округлих чи багатогранних) і власне самого хрестика, виконаного із тонкої бронзової бляшки. На медальйонах “кавалерський хрест” мав доповнення у вигляді літер, поміщених на раменах і між ними. У такий спосіб була зашифрована молитва-заклинання св. Бенедикта і молитва-заклинання папи римського св. Захарії, так звана “Настрашка демонів”.

Аналогічні за формою і змістом медальйони були поширені впродовж XVII–XVIII ст.² З магічною метою такі зразки закладали у фундаменти будинків, закопували під порогом, прибивали над входом; часто поміщали їх на дзвонах, на фасаді каплиць³. Окрім цього, у Європі набуло широкої практики покладання подібних медальйонів у поховання⁴, оскільки св. Бенедикт вважався патроном померлих і щасливої смерті. Можемо додати, що з цією ж метою помістили зображення “кавалерського” хреста і на труні, віддаючи таким чином небіжчика під опіку св. Бенедикта.

У домовини поховання 5 були оздоблені обидві поперечні дошки. Дошка в ногах (розміром 32?27?20 см) містила зображення монограми імені “Марія”, виконаної маюскулом з серифами. На дошці (в головах) (розміром 43?34,5?31 см) знаходилося зображення монограми Ісуса Христа у вигляді латинських літер “IHS”, також виконаних маюскулом з серифами. У написанні літери “H” відзначена певна особливість, яка полягала у тому, що горизонтальна лінія поперечної перекладинки посередині була порушена півкруглою дугою. Над і під цією дугою помістили зображення сердець, виконаних не надто ретельно. Обидві монограми пов’язуються з культом найсвятіших імен. Культ імені Ісуса зародився ще у XV ст. в Італії у середовищі францисканців обсервантів (на теренах Речі Посполитої більш відомих як бернардини). Один із найпослідовніших прихильників обсервантського руху у францисканському ордені Бернардин із Сієни часто у своїх проповідях послуговувався іменем Ісуса як символом самого Бога. При цьому в якості гасла він вживав монограму Христа “IHS”⁵. Причетним до утвердження цього культу був також і інший видатний францисканець Ян Капістран, завдяки якому повстав перший монастир францисканців обсервантів у Кракові (1453 р.), що поклав початок бернардинському ордену у Речі Посполитій⁶. У XVI ст. до поширення у Європі культу Імені Ісуса підключився домініканський орден, активно пропагуючи його на початку XVII ст., в тому числі і на теренах Польщі. Культ Імені Марії поширився у Речі Посполитій після перемог над турками у XVII ст., особливо після битви під Віднем у 1683 р.⁷

Символи двох сердець, що доповнюють монограму Христа, є явищем порівняно пізнішим, пов’язаним із культом найсвятіших сердець Марії і Ісуса, який розвинувся у другій половині XVII ст. Культ Найсвятішого Серця Ісуса виник у середовищі ордену сестер візиток, а його витoki беруть початок в одкровеннях, що мали місце у *Paray-le-Monial* у Франції в 1673–1675 рр. До поширення цього культу спричинилися три ордени: візиток, піярів і єзуїтів⁸. Останні особливо активно пропагували культ на території Речі Посполитої. У 1765 р. папа римський затвердив свято Серця Ісуса для Польщі⁹, що дало новий інтенсивний поштовх для розвитку культу на цих теренах.

Парамани¹⁰. Виявлений у похованні 1 параман зберігся фрагментарно. Виріб складався із шовкового мішечка (розміром 8?7 см), який був вкладений у більший мішечок (розміром приблизно 10?10 см), по периметру обшитий шовковою стрічкою шириною 7 мм. Цей зовнішній мішечок був виконаний із сукна коричневого (первісно мабуть червоного) кольору і зазнав значних пошкоджень. Характерною особливістю даного парамана є те, що зовнішній мішечок був оздоблений з обох сторін. Візерунок вигаптуваний шовковими нитками (через що й зберігся) у техніці стіжкового шва. На лицьовій поверхні виробу зображення майже повністю знищене, однак на щойно ви́йнятій із

ґрунту тканині вдалося розрізнити обриси монограми Ісуса у вигляді латинських літер "IHS", виконаних маюскулум з серифами. На зворотній стороні парамана зображення більш читабельне. У центрі стіжком було

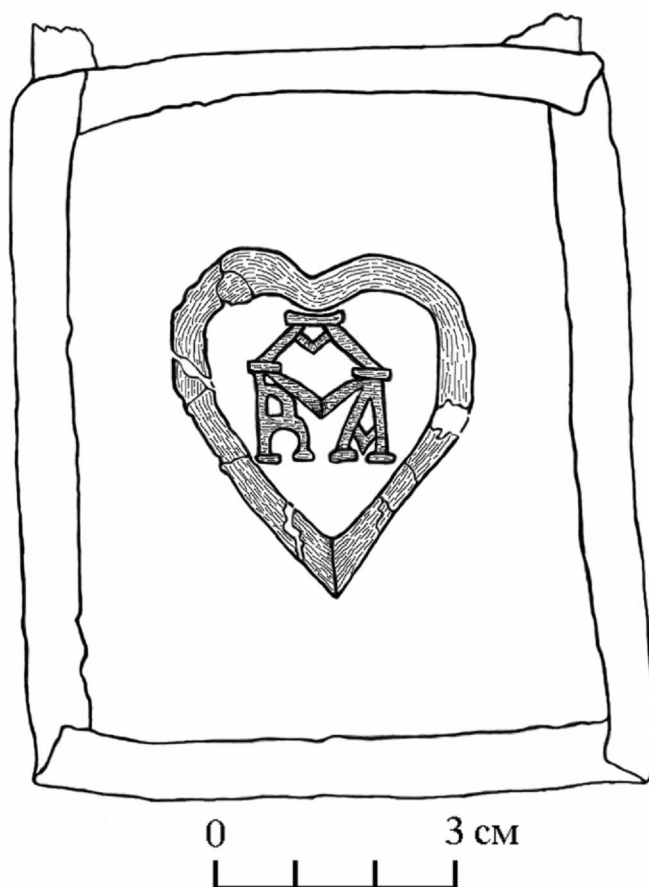

Рис. 5. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Рівень 3 (гл. 1,35–1,61 м). Поховання 2. Залишки парамана, присвяченого культу Найсвятіших Сердць Ісуса і Марії.

Fig. 5. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. Level 3 (depth 1,35–1,61 m). Burial 2. Remains of paraman devoted to the cult of Harts of Jesus and St. Mary.

вигаптовано монограму імені Марія. Ліворуч від неї – драбинка, праворуч – стебло з листочками і квіткою у вигляді видовженого бутона. У чотирьох кутах довкола монограми також поміщено зображення окремих предметів. У нижньому правому куті – ланцюг, укладений в коло; у нижньому лівому куті – геометрична фігура у вигляді розміщених у шаховому порядку квадратів, у які вписано по рівнораменному хресту; у верхньому правому куті,

найімовірніше, була зображена літера “*Tau*”, а у верхньому лівому – якийсь предмет, що нагадує дзвіночок зі стрічкою. По периметру парамана вигаптовано широку подвійну рамочку, яка облямовкою оточує вище описані зображення. Сама рамочка містила напис латинською мовою, з якого частково читається лише слово “...*ATRE*...”.

Представлені на парамані зображення – символи культу найсвятіших імен Марії і Ісуса, про який згадувалося раніше. Сам виріб є знаком належності до релігійного братства найсвятіших імен Марії і Ісуса. Дослідники відзначають, що вперше у Речі Посполитій братство імені Марії було засноване у 1669 р. при кафедральному соборі у Вільнюсі¹¹. Братства імені Ісуса з’явилися у Польщі значно раніше – на початку XVII ст., коли їх при своїх монастирях і парафіях засновували домініканці, які отримали на це виняткове право від папи римського¹². Щодо розвитку в цілому релігійних католицьких братств на теренах Луцької архидієцезії (до якої належало Дубно), то цей процес розпочався там лише на зламі XVI–XVII ст.¹³

У парамана із поховання 2 майже цілісно збереглася одна частина (рис. 5). Вона мала прямокутну форму розміром 9?8 см. До верхнього краю виробу пришиті дві довгі шовкові стрічки, які повинні були з’єднуватися з другою його частиною (що мала звисати або на плечах, або на грудях). Цікавим є спосіб пошиття даного парамана. Він складається з клаптика шовкової тканини коричневого кольору, на яку зверху поклали менший на 5–7 мм шматок тканини із темно-коричневого сукна. Після цього краї шовкової тканини загорнули на сукняну тканину і пришили через край. Сукняний клаптик парамана становив його лицьову сторону і був оздоблений. У центральній частині виробу срібними нитками у техніці гладі вигаптовано серце у вигляді контуру шириною 3–4 мм. У серце вписана монограма імені Марія, вигаптована срібними нитками стіжковим швом. Символіка серця і монограма імені Марії явно вказують про належність до братства Найсвятіших Сердець Ісуса і Марії, яким, як зазначалось вище, опікувався єзуїтський орден.

У парамана із поховання 3 збереглася лише підкладка із коричневого гладкого шовку. До верхніх кутів виробу пришиті довгі шовкові стрічки шириною 10 мм, які повинні були з’єднуватися з другою частиною парамана. Виріб має прямокутну форму розміром приблизно 9?7 см. Краї шовкової тканини на 3–4 мм загнуті досередини і наметані; зверху була пришита найімовірніше сукняна тканина, яка повністю зітліла. Знищена лицьова тканина була рясно оздоблена. Край парамана по периметру обшитий тоненьким шовковим шнурочком (зовнішня лінія) і гаптований стіжком (внутрішня лінія), утворюючи подвійну рамочку, рамена якої містили напис латинськими літерами, викладеними також тоненьким шовковим шнурочком. У центральній частині парамана срібними нитками вигаптовано хрест, у якого поперечні рамена мають розширені кінці. У місці перехрещення рамен

шовковими нитками стіжком вигаптовано терновий вінок, а у підніжжя хреста – розетка із різнокольорового (червоного, синього, зеленого, білого) бісеру.

Усі три вище описані парамани – це вироби, присвячені страстям

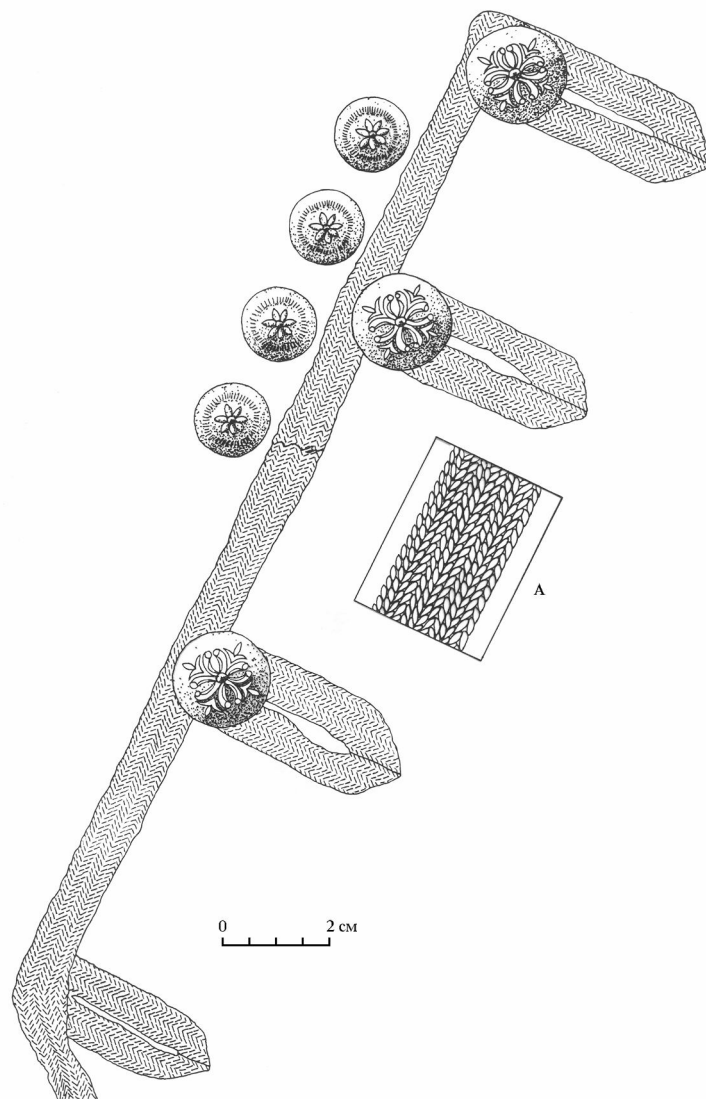

Рис. 6. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Застібка жустокора і реконструкція укладу гудзиків весті із поховання 4. А – спосіб тkania стрічки (збільшення у 3,7 разів).

Fig. 6. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. Button of zhustokor; and reconstruction of the part of vesta with buttons from burial 4. A – mode of weaving of strip (scale 3,7:1).

Господнім. Вони, як правило, мали бути червоного кольору. Рекомендувалося, щоби на тій частині, що звисала на грудях, були представлені зображення серця Ісуса і Марії, а на плечах – Розп'яття і знаряддя мук Христових. На дубенських параманах, композиційно ця тематика виступала у численних варіантах. Початок традиції носити параман Страстей Господніх і Найсвятіших Сердець Марії і Ісуса пов'язаний з одкровеннями св. Уршулі Бенінкази (померла 1618 р.), засновниці ордену театинок у Неаполі¹⁴.

Найкраще зберігся параман із поховання 5, який є справжнім витвором мистецтва. Виріб має прямокутну форму розміром 85?70 мм. Цікавим є спосіб виготовлення параману. Він складався із трьох шарів тканини, кожен клаптик якої був менший за попередній. Нижня тканина була загорнута у середню і пришита стіжком через край, утворюючи облямівку шириною 5 мм; натомість верхній, лицьовий клаптик був приметаний потаємним швом. Збереглися лише верхній та нижній шари парамана, а середній виявився повністю знищений. Це означає, що середній клаптик був виготовлений не із натурального шовку. Що це була за тканина сказати важко, можливо сукно або оксамит, які найбільше подібні до малесенького (5?3 мм) фрагмента тканини, що збереглася у нижньому лівому куті виробу. Лицьова частина парамана була оздоблена. Зображення репрезентує чудотворну ікону Сокальської Богородиці, вигаптовану срібними нитками. Особливості вишивці надає оригінальна техніка виконання, подібна до ришельє. Вона полягала у тому, що срібними нитками по шовку було вигаптовано лише контури композиційних елементів, а тканину між ними вирізали, надавши таким чином верхньому клаптику вигляд витинанки. Середній шар тканини мав слугувати контрастною підкладкою-фоном під цю “витинанку”. Усе зображення вигаптоване подвійним стіжком, що створював враження срібного шнурочка. Натомість анатомічні риси обличчя Богородиці і дитятка Ісуса виконані шовковими нитками надзвичайно тоньким стіжком. У цілому в даній мініатюрі докладно відтворено найдрібніші елементи ікони Сокальської Богородиці, що свідчить про високу майстерність вишивальниці.

У центральній частині поля парамана зображено Богородицю з маленьким Ісусом на руках. На голові у Марії баняста корона, з під якої опадає на плечі мафорій із тканини, рясно гаптованої характерним рослинним декором. На короні Марії поміщено монограму імені Ісуса “*IHS*” з хрестиком на перекладинці літери “*H*” та зірочками обабіч монограми. На короні у Ісуса зображена монограма імені Марії. Постаті представлені немовби сидячими під балдахіном, який задратований по боках.

Композиція, вигаптована на парамані, є ретельною копією зображення Сокальської Богородиці на гравюрі, виконаній з нагоди коронації цієї чудотворної ікони у 1724 р.¹⁵ Цим часом датується нижня хронологічна межа виготовлення парамана.

До цього належить додати, що ікона Сокальської Богородиці знаходилася в одному з найдавніших (заснований у 1599 р.) бернардинських монастирів Руської бернардинської провінції, який прославився як визначний осередок культу Богородиці в Україні. Наявність параману, присвяченого чудотворній іконі свідчить про існування окремого братства, яким опікувалися винятково сокальські бернардини.

Верхній одяг. Сукня, виявлена у жіночому похованні 3, репрезентує модель “французького” крою, що складалася із двох частин – корсета і спідниці. Вона була пошита із золотистого шовку. З корсета збереглася лише ліва пілочка з голівкою рукава, край вирізу на спинці та правій пілочці. Характерною особливістю сукні були широкі складки, у які задрапірували тканину на усіх складових частинах. Виріз мав форму каре спереду та дугасту – ззаду. Спереду обидві пілочки на усю їх висоту оздоблювали дві складки, на які аж до лінії талії було пришито овальні гудзи із шовкових ниток, з котрих також виплели три яруси повітряних петель, що гірляндами опадали обабіч. Аналогічні “кутасики” прикрашали корсет вздовж лінії застібання. Єдине ціле з корсетом становила широка шовкова спідниця, зібрана у зустрічні складки шириною 2 см.

Сукні, подібні до вище описаної моделі, відомі з портретів XVIII ст. Вважається, що у 30-х рр. зазначеного століття шляхтянки почали носити т. зв. сукні-рогівки, у яких спідниці розширювалися за допомогою обручів. Як правило, у парі з широкими спідницями до цих суконь йшли корсети на шнування¹⁶. Однак ближчі до знахідки із Дубна моделі суконь, які поширились у другій половині XVIII ст. – це роброни. Вони також мали широку спідницю на обручах, але корсет вже був на жорсткому каркасі із китового вуса. Розквіт цієї моди в Англії та Франції припадає на 50–60-і рр. XVIII ст. і доживає 80-х рр. XVIII ст.¹⁷ На теренах Польщі подібні сукні у середовищі шляхтянок також виходять з моди до кінця XVIII ст.¹⁸

Жустокор. У похованні 4 відзначено залишки вбрання у вигляді фрагменту пілочки з застібкою. Одяг був пошитий із коричневого (первісно, мабуть, червоного) оксамиту. Краї пілочок обшиті широкою (35 мм) шовковою стрічкою, з якої уклали продовгасті петлі, розміщені з великими проміжками одна від одної (рис. 6). В основі петель пришито крупні гудзики (збереглося 3 екз.). Пустотілі півсферичної форми гудзики діаметром 19 мм, виготовлені із бронзи, мають петлясте вушко для пришивання і оздоблені рельєфним візерунком у вигляді хрестоподібної розетки (рис. 7, 1–3). На лицьовій поверхні гудзиків подекуди відзначено сліди позолоти. Досить проблематично на підставі збережених решток достовірно визначити різновид даного вбрання. Однак характерне півкругле викінчення горловини спереду дозволяє припускати, що це, ймовірно, був жустокор. Подібне вбрання, що походить із Західної Європи, на теренах Речі Посполитої було

відоме вже з другої половини XVII ст.¹⁹. Його називали “сукня німецька”. Найбільшого поширення у Польщі жустокори набувають впродовж XVIII ст.

Веста. Єдиний комплект із гудзиками від жустокора із поховання 4 складала менші за розмірами (діаметром 14 мм) чотири півсферичні гудзики (рис. 7, 4–7), виявлені на різній глибині в заповненні домовини поховання 5 (рис. 2, 6–9). Найімовірніше вони походили від довгополого жилета – т. зв. вести. Цей елемент вбрання, під який одягалася сорочка, поширився на початку XVIII ст. і становив цілісний ансамбль з жустокором²⁰ (рис. 6). Гудзички, виготовлені із бронзи і позолочені, мали маленьке петлясте вушко для пришивання і були оздоблені рельєфним візерунком у вигляді шестипелюсткової розетки, вписаної у коло із коротких вертикальних відрізків. Весту пошили із тонкої шовкової тканини золотистого кольору. Цікавою особливістю є спосіб кріплення гудзиків на весті. Крізь маленьке петлясте вушко просунуто клаптик тонкої чорної шкіри, яку через край пришили до тканини.

Жупан. Зразки двох жупанів із поховання 5 і 2 належать до однієї моделі. Жупан із поховання 5 був пошитий із золотистого атласу. Характерною особливістю крою цієї моделі є низький комірець-стійка, що запинався на два металеві гачки. Оригінальним був спосіб застібання пілочок на грудях. Він полягав у тому, що по краю пілочки з вузької шовкової тасьми уклали повітряні петлі, через які були пропущені відрізки такої ж тасьми, зав'язані на кінці вузликами, що виконували функцію гудзиків. Аналогічною шовковою тасьмою обшито й край жупана.

У похованні 2 жупан також пошитий із золотистого атласу. Вбрання по краях було обшите шовковою стрічкою-облямівкою, з якої зроблено (аналогічно як на жупані із поховання 5) петлі та вузлики-гудзики для застібки.

Жупани із низьким комірцем-стійкою широкої популярності набули впродовж другої половини XVII–XVIII ст.²¹ Комірець часто був обшитий срібним чи золотим шнурочком і розхилений назовні. Судячи з зображень на портретах форма комірців у жупанів продовжувала розвиватися у XVIII ст., а власне, починають входити у моду комірці-стійки, що запиналися на гудзички. Серед подібних моделей, комірці, що застібалися на металеві гачки – явище пізніше. Залишки аналогічного вбрання було виявлено у головній підв'ітарній крипті бернардинського костелу у Дубні. Рештки жупанів, які мали комірець стійку з гачками, зафіксовано серед домовин, що посідали на своїй поверхні вибиту цвяшками дату смерті небіжчиків – 80-ті рр. XVIII ст.

Штани. У похованні 2 разом із жупаном складовим елементом вбрання були штани. Вони збереглися у відносно доброму стані. Штани, пошиті із золотистого дамаста з рослинним візерунком, по швах були оздоблені вузькою шовковою тасьмою, аналогічною до облямівки жупана. Особливістю вбрання є те, що у своєму крої воно поєднує традиційну конструкцію штанів,

які одягалися до кунтушового строю, і елементи, притаманні для штанів, скроєних за західноєвропейськими взірцями. Час ужиткування подібного вбрання попередньо датується не раніше середини XVIII ст.²²

Зброя. Шабля. У перемішаному похованні 4–5 зафіксовано залишки зброї у вигляді піхв, які були виготовлені із чорної шкіри і завершувалися металевим окуттям. Окуття довжиною 7 см було виготовлене із залізної пластини товщиною 1,5 мм. Поверхня виробу оздоблена накладним (напаяним) візерунком у вигляді складно-переплетених ниток (рис. 7, 8). Окуття походить від піхв парадної шаблі-карабелі середини XVIII ст.

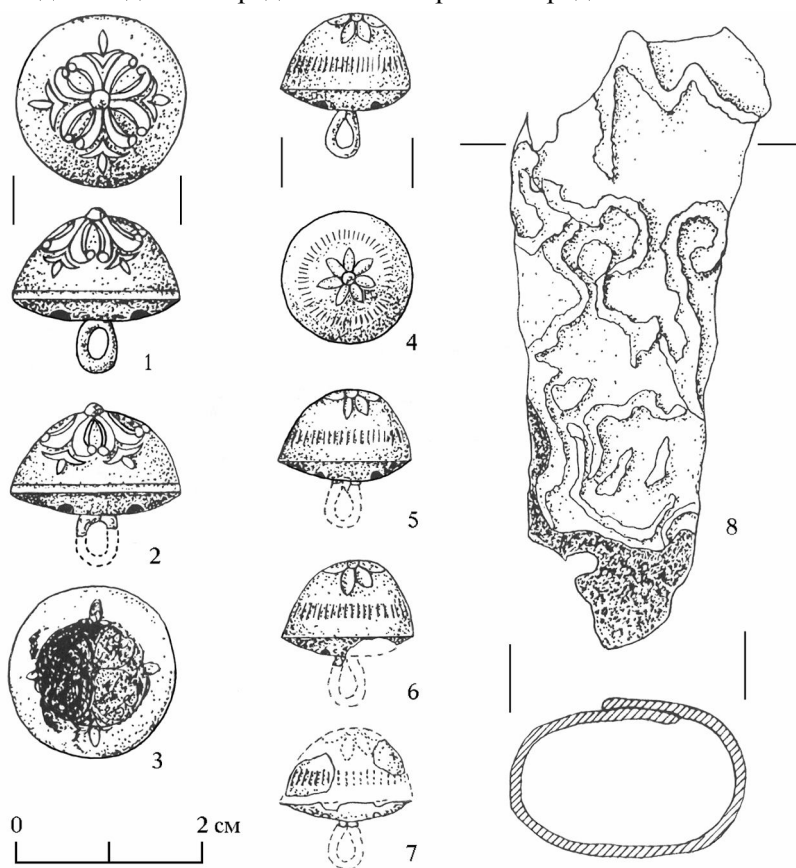

Рис. 7. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 2. Речовий матеріал. 1–3 – бронзові гудзики від жустокора із поховання 4; 4–7 – бронзові гудзички від весты із поховання 4; 8 – залізне окуття піхв шаблі-карабелі з поховання 5.

Fig. 7. Dubno. Bernardynian Catholic church. Crypt 2. Finds. 1–3 – bronze buttons of zhustkor from burial 4; 4–7 – little bronze buttons of vesta from burial 4; 8 – iron fragment of sheath of sabre from burial 5.

Чекан. В результаті ретельного обстеження отвору, зафіксованого на черепі із поховання 5, встановлено, що він має давнє походження і не пов'язаний із профанацією останків. Характер утворення даного отвору (в результаті зрізу чи сколювання продовгастої пластинки кістки) вказує, що він утворився внаслідок дії якогось гострого предмету, тобто це було поранення. У дірці відсутні будь-які сліди кісткової тканини зі сторони внутрішньої поверхні черепа, які свідчили б про заживання рани. Звідси не викликає сумнівів, що завданий удар був смертельний. Особливості форми отвору, а також сколювання кісткової тканини дозволяє припускати, що небіжчик був поранений чеканом (інакше званим "*obuchiem*" чи "*nadziakiem*").

Чекан та шабля були обов'язковим елементом кунтушового строю. Описуючи звичаї за панування Августа III (1733–1763) та Станіслава Августа (1764–1795) ксьондз А. Кітович зазначав: "Шляхтич, виходячи з дому, чіпляв при боці шаблю, брав у руку обух"²³. Чекан (обух, надзьяк) був коштовною зброею, оздобленою, залежно від майнового стану шляхтича, у срібло та золото. Вацлав Годовський з Мирогощі (що був похований у досліджуваному костелі), складаючи у 1721 р. заповіт, відписав бернардинському монастирю у Дубні окрім готівки ще 1000 злотих польських, які повинні були отримати з продажу цінних речей, серед яких вказано і обух, оправлений у срібло²⁴.

Враховуючи той факт, що речовий інвентар поховання 4 ототожнюється із вбранням західноєвропейського зразка, вважаємо за можливе пов'язувати знахідку піхв від шаблі-карабелі із похованням 5. Щодо обуха, від якого, як припускаємо, загинув чоловік із поховання 5, то ця зброя не могла супроводжувати шляхтича, оскільки вважалася зряддям розбійницьким.

Хронологія. На підставі проведеного вище стильового і хронологічного аналізу речового матеріалу час функціонування крипти 2 визначається в цілому XVIII ст. Однак поховання 5, що знаходилося в одній із домовин у найнижчому ярусі дозволяє дещо звузити цей період. Сукупність артефактів із цього поховання (параман ікони Сокольської Богородиці, виготовлений не раніше 1724 р.; монограма імені Ісуса, доповнена сердечками, культ яких активізується з 1765 р.; шабля-карабеля середини XVIII ст.; характерного крою жупан другої половини XVIII ст.) чітко вказує на здійснення поховання 5 не раніше другої чверті XVIII ст. Речовий матеріал із решти поховань не виходить за межі цього ж XVIII ст. Таким чином, вважаємо за можливе датувати крипту другою половиною XVIII ст.

Підводячи підсумки, належить підкреслити кілька важливих моментів. Із тринадцяти поховань, що знаходилися у крипті 2, достеменно встановлено одне дитяче, одне жіноче (поховання 3) і три чоловічих (поховання 2, 4, 5) поховань. Це був родинний гробівець, збудований на замовлення заможної особи. Про шляхетське походження і високий майновий стан даної родини

свідчать навіть ті рештки артефактів, що виявлені під час розкопок. Зі здобутих матеріалів можемо судити також, що релігійна культура місцевої спільноти у другій половині XVIII ст. знаходилася під значним впливом католицьких чернечих орденів (бернардинського, домініканського, єзуїтського), осередки яких знаходилися також і поблизу Дубна: наприклад, бернардинський монастир – у самому Дубні, єзуїтський – в Острозі, домініканський – в Ляхівцях²⁵.

Посмертні шати, у які були споряджені члени цієї родини, відображають загальні тенденції у зовнішніх проявах побутової шляхетської культури, а власне – співіснування двох нуртів: сарматського і європейського. Це був час, коли суспільство за зовнішнім виглядом поділилося на прибічників кунтушового строю з однієї сторони і прихильників західноєвропейського стилю життя – з другої сторони. К. Козьмян, перу якого належать палкі слова на захист кунтушового вбрання, з цього приводу у своїх спогадах висловився так: “То був час, коли вроджена полякам жага наслідування чужинців зросла до найвищого ступеню і, не дивлячись на стільки політичних партій, що шарпали Польщу, поділила її на два відмінні за звичаями, уявленнями, традиціями та модою народи – корінних сарматів і галло-поляків”²⁶.

¹ *Гупало В.* До проблеми дослідження крипових поховань // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 388–399.

² *Encyklopedia katolicka.* Lublin, 1985. Т. II. Szp. 229.

³ *Wiewiora M.* Medalik świętego Benedykta odkryty podczas badań zespołu klasztorowego w Trzemesznie. *Studia z dziejów kultury religijnej // Klasztor w kulturze średniowiecznej Europy.* Opole, 1995. S. 435.

⁴ *Chudzińska B.* Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowy na Podhalu. Krakow, 1998. S. 31–32; *Vanitas portret trumienny na tle sarmatskich obyczajów pogrzebowych /* Pod red. J. Dziubkowej. Poznań, 1996–1997. S. 293.

⁵ *Attwater D., John C. R.* *Дыкцјонарз святых.* Wrocław-Warszawa-Krakow, 1997. S. 75.

⁶ *Maciszewska M.* *Klasztor bernardyński w społeczeństwie polskim 1453–1530.* Warszawa, 2001. S. 19–24.

⁷ *Flaga J.* *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku.* Lublin, 2004. S. 102–103, 122–123.

⁸ *Ibid.* S. 102–103.

⁹ *Litak S.* *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku.* Lublin, 2004. S. 230.

¹⁰ Параман – первісно це наплічник (від лат. *scapulare*) або накидка, яку у середньовіччі одягали ченці поверх вбрання під час роботи у полі. Згодом ця тканина перетворюється у складовий елемент чернечого строю і набуває вигляду двох шматків тканини, які спереду і ззаду звисали з плечей аж до землі. З монастирським середовищем були пов’язані світські релігійні братства. Спеціально для них призначалися малі парамани, що репрезентували символ братерства і участі у добродійних справах, духовному самовдосконаленні та душ пастирській діяльності відповідного ордену. Див.: *Encyklopedia Kościelna.* Warszawa, 1904. Т. XXVII. S. 518.

- ¹¹ *Flaga J.* Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. S. 103.
- ¹² *Kuźmak K.* Imię Jezus. II. Kult i bractwa // Encyklopedia katolicka. Lublin, 1985. T. 7. Kol. 64.
- ¹³ *Litak S.* Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. S. 234.
- ¹⁴ Encyklopedia Kościelna. Warszawa, 1904. T. XXVII. S. 518.
- ¹⁵ *Alojzy F.* Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. Kraków, 1904. T. II. S. 293.
- ¹⁶ *Turnau I.* Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991. S. 56–57.
- ¹⁷ *Мерцалова М. Н.* История костюма. Москва, 1972. С. 130–131.
- ¹⁸ *Turnau I.* Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. S. 85.
- ¹⁹ *Grupa M.* Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu. Toruń, 2005. S. 76.
- ²⁰ *Banach A.* Portret wzorowego mężczyzny. Kraków, 1965. S. 104.
- ²¹ *Grupa M.* Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku... S. 88.
- ²² *Drązkowska A.* Jedwabna odzież grobowa z XVII i XVIII wieku wydobyta w kościele p. w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Dubnie (Ukraina) // МДАПВ. 2006. Вип. 10. С. 243.
- ²³ *Kitowicz A.* Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta. Lwów, 1882. S. 273.
- ²⁴ Testament Jego Mci Pana Wacława Godowskiego. Anno 1721 w Mirohoszczy 8 July // Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie. Sign. RGP-b-3. S. 364–366.
- ²⁵ *Батюшков П. Н.* Вольнь (исторические судьбы юго-западного края). Санкт Петербург, 1888. С. 124–125.
- ²⁶ *Koźmian K.* Pamiętniki obejmujące wspomnienia od roku 1780 do roku 1815. Poznań, 1858. S. 137.

**INVESTIGATIONS IN CRYPT 2
IN BERNARDYNIAN CATHOLIC CHURCH IN DUBNO**

Vira HUPALO

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies NAS of Ukraine
Department of Archaeology

The paper is dedicated to the results of researches of the tomb found under the floor of Bernardynian Catholic church in Dubno. The complex consists of thirteen burials in wooden coffins. All of them were ruined. Some finds, such as remains of clothes, fragments of sheath of saber, small private artifacts of Christian cult were excavated. The material is dated back to second half of XVIII century.

Key words: Catholic church, tomb, burial, coffin, crypt, investigation.

Стаття надійшла до редколегії 27.11.2006
Прийнята до друку 30.11.2006